

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN

A feladat

EGY MÁRAI-NOVELLA VILÁGA

*Úgy írok verset, mint ahogy
nyílt sebből folyik a vér.*

Nemes Nagy Ágnes: Lapok
a barna noteszből

Orpheus 1994/2–3. sz.

Az 1930-as esztendők egymást követő Márai-regényei az Idő ellen, az Időért vívják szabadságharcukat. A terjedelemhez képest mind az elbeszélő idő, mind az elbeszélő ideje rövidnek mondható: általában hosszabb fölvezetés után egyetlen éjszaka a kibeszélés, a lelki történet, a határhelyzet szétoldása, a küszöb-szituáción átlépés eseménytelenségét adja, hogy mégis Históriaivá kerekedjék: A *Válás Budán* éppen úgy egy figyelembe nem vett lehetőségről szól, egy esély elmulasztásáról, mint a maga módján a *Vendégjáték Bolzanóban*, vagy *Az igazi két – párhuzamos – monológja*, *A sziget* az értelmiségi, szavak révén kibontakozó lét reménytelenségét panaszolja föl, a *Szindbád hazamegy* egyetlen napja meg a korforduló, az új aionba térés keserűségével teljes. Am az egyetlen éjszaka, egyetlen nap időszámítása nem a toronyóra járásához igazodik, nem a kronológia szabályosságát mondhatja a magáénak, az egymásra toluló, egyszerre és egymást világítóan igaz *mostoknak*, a múlttá csak az Idők beteljesedésekor válni tudó *jeleneknek* összessége az Idő, amely valójában az Idő több lehetséges módja.

A *Mágia* című, először 1941-ben kiadott novelláskötet számos elbeszélése a regények időfelfogásával szemben látszólag az életrajziségnak ad teret, nem egy novella teljes életútról szól, nem határhelyzetről, hanem a határhelyzet meg nem értésének egész életre kiható következményeiről. A novellák egy része – paradox módon – jóval inkább kiterjesztik az elbeszélő események időhatárait, mint a regények. Igaz, az állandóvá táguló „most” jegyében, nem pedig *mostok* egymásmellettségét, konfrontálódási lehetőségeit demonstrálva.

Ami azonban a novellák biográfiai idejét az említett regények nem biográfiai, inkább „mitológiai”-„kozmológiai” idejéhez közelíti, az az említett időkiterjesztés, az egyetlen, sorsdöntő „most” állandósuló érvényessége a látszólag szabályosan előrehaladó Időben. Az egymásutániség, amely a novellák többségének szerkezetét építi, azért párosítható a regények egymásmellettséget sugalló időfelfogásával, mivel itt is, ott is a *küszöbszituáció* az, amelyben a szereplőknek dönteniük kell(ene), azaz állást (kellene) foglalniuk az Idő elfogadásával vagy elutasításával szemben. Az elfogadás a továbblépés a hétköznapokba, az élet egyszerűségének tudomásulvétele, a „csoda” elmaradása, bele-törődés a konvenciókba. Az elutasítás az Idő megállításának kísérlete (mint ahogy *A gyertyák csonkig égnek* öreg tábornoka teszi), a végső hazamenetel előtt még egyszer

megismétlése a szertartásnak (amely testi-kulináris jellegű, de szellemi is, mert az Írás-hoz fűződik és az áldozáshoz: ezt példázza a *Szindbád hazamegy*), a maszk és a szerep tudatosítása-tudatosulása, mint a *Vendégjáték Bolzanóban* karneváli idejében, amelynek tudatosulásához a karnevál átmenetisége szervesen hozzátartozik, ugyanakkor a visszatevés, ismétlődés lehetetlensége is.

A *Mágia* egyik legfontosabb írásának a börtönéből a családi börtönbe tartó Kazinczy Ferenc a főszereplője; a novella címe azonnal Kazinczyra irányítja a figyelmet: mindvégig az ő feladatáról van, lesz szó. Ugyanakkor a feladat szó értelmezésén fordul meg a történet, amely így valójában egymástól eltérő diskurzusok összecsapása. Ha a várkapitány és általában a börtönök tisztviselői az uralkodó szolgálatában, a foglyok életének megnehezítésében lelik feladatukat, Kazinczy Ferenc testvére, a katonatiszt László szintén a hatalmi diskurzus embere, bátyja feladatát a fogva tartás költségeinek megtérítésében nevezi meg. A három részből álló elbeszélés a szabadulás, az utazás, majd az otthontalansággá váló otthon téridejében játszódik, s azt beszéli el, miként lehetetlenül el a XIX. század első éveiben (de vajon csak akkor?) a hatalmi diskurzust tagadó beszédmód. Mind az irodavezető, mind a várkapitány minősíti a magyarokat általában, Kazinczy Ferencet pedig különösen:

„mindegyiknek van valamilyen fortélyja. [...] Ez mindig csak írni akart; írni és olvasni. Örökké tintát kért, tollat és papírt. S ha nem adtunk, a vérevel írt”.

(S itt zárójelben jegyzem meg, hogy ugyanez a gondolat megfordítva tér vissza Kazinczynak utazása alatt lezajló belső monológjában, mint ahogy Kazinczy töprengéseire mind az első, mind a harmadik részben a más beszédmódú ellenfelek válaszolnak.)

S bár a novella terjedelméhez képest „hosszabb” időt ölel át, mint a regények, ugyanolyan szűkre szabott az a világ, amelyben minden lényeges lejtászódik, és ez éppen a motívumok, a kifejezések, az utalások ismétlése révén világosodhat meg. Ugyanis az egyetlen szenvedély, egyetlen kérdés, egyetlen játék (maszk) köré csoportosított „most”-ok egyidejűsége a különféle szituációk egymásra vonatkozathatóságát, változat jellegét dokumentálja; az individualitást behálózó körülmények körmönfontosságát, és az individuum küzdelmét saját idejéért, saját teréért. A feladat Kazinczyjáról előbb megróvólag halljuk az írás-olvasás „szenvédelyt”, hogy aztán a saját feladatát a hatalmi diskurzus ellenében fogalmazza meg: „Meg kell tanítani egy néma világot a könnyű, a sima, a városi, az örök magyar beszédre, gondolta.” Majd alább: „Meg kell tanítani őket magyarul írni, hogy egy napon a veszély és a kétség órájában, nagy erővel és igaz szóval tudjanak szólni a maguk igazáról a világhoz.”

S bár A feladat három része kronologikusan következik egymás után, a középső rész visszaemlékezésszerű és jövőbe tekintő belső monológja tagadni látszik a biográfiai időt: az író Kazinczyt írásáért (például a jakobinus káté lemásolásáért) tartóztatták le, a börtönben gyanús volt írása-olvasása. Az ellenfél magatartását értelmezve döbben rá a Regmece, családjához utazó: az írás és a beszéd erő, fegyver, olykor hatalom, nem utolsó sorban eszköze a világgal való kapcsolattartásnak. Abban a pillanatban, hogy Kazinczy Ferenc ezt nemcsak fölismerte, hanem a maga számára kimondta, elveszti jelentőségét az Idő, amelyre akkor figyelmeztetik megint, amikor a feladat fogalmat másképpen értelmező, a hatalmi diskurzus szerint használó László fogságára figyelmezteti.

A Munkáctól Regmecig tartó úton döbben rá a novella Kazinczy Ference arra, hogy számára a nyelven valószínűleg az írás az egyetlen lehetőség az igazi haza megteremtésére, mert – véli – a szóval, az írással-olvasással megragadható és megnevezhető a táj, a világ lényege. Egyben a Kazinczy által elgondolt nyelvtéremtés: léttérem-

tés, míg a hatalmi diskurzus emberei a létrontáson fáradoznak. Amit Kazinczy végigélt, 2387 napi fogság, hét esztendő küzdelme az írásért és olvasásért, a fenyegető hét számisztikába zártága, így lesz a hetes szám (Hamvas Béla magyarázatát kölcsönkérve) a „paradicsomból való kiűzetés száma is, az aranykorból való kizuhanásé, a történet száma, az apokalipszisé, [...] A Jelenések könyvében a hetes szám uralkodik.” A börtönbe vetetés-zárttság számát felelti Kazinczy Ferenc az utazáson, ezt juttatja eszébe családja; és öccsével való vitája során érzi ismét úgy, hogy visszatér a számmal megnevezhető Idő, a börtön éveinek árnyai borulnak rá. Pedig az utazás során kilép ebből a fajta időből: „ez a hét esztendő nem illett semmiféle kalendáriumba: nem tudta volna megmondani, rövid szakasza volt-e az életnek, vagy talán már el is múlt az élet.” Az életidőn, a mostokon került kívül Kazinczy a börtönben, ezért szeretné visszahódítani, vagy legalább megtudni: „most kezdődik az élet, vagy már véget ért?” A novella középső részében, az utazás során (hogyan ez pontosan mennyi ideig tartott, arra nincsen közvetlen információ az elbeszélésben) mintha megtörne a biográfiai idő hatalma, amelynek irányítása nincsen a személyiség hatalmában, hiszen az egymásutániség kikezdehetetlen törvényszerűsége az úr, a szabályosság a jellemző, az ellenőrizhetőség, a lemérhetőség és a meghatározott aspektusból való elítélhetőség. Csakhogy az aspektusok nem változtathatók tetszés szerint; az irodavezető és a várparancsnok éppen úgy, mint Kazinczy Ferenc családja: egy szisztémát szolgál, egy szisztémát fogad el, maguk is részei ennek a szisztémának. Így módjuk van beszéd-írás megítélésére, egy globális koncepció jegyében. Kazinczy Ferenc a 2387 napos, hétesztendő börtönfogság alatt is a maga aspektusát és a maga értékrendszerét szerette volna érvényesíteni, „vérevel írva” más minőségű és jellegű magatartásmintával, írás- és beszédmóddal szegült a hatalmi diskurzus ellen. Börtönének hét esztendeje nem az ő kalendáriumára szerint folyt le, hiszen az az írni- és olvasnivalók szerint tagozódott. „Írt nappal és éjjel, mint egy háborodott” – jellemzik a börtönéből kilépő Kazinczyt. Életformája az ő szemükben egy háborodotté, az éjjelre és nappalra kiporciózott nap Kazinczy szemében az írás és a nem írás szerint értékelődik át, kronológia és szubjektív időfelfogás ellentétéről legalább úgy szó van, mint az íráshoz való jog megszerzéséről vagy az írástól való eltiltásról. Még egy mozzanatra figyelmeztetnének. Az a tény, hogy Kazinczy a „vérevel írt” (s ez visszatér még az elbeszélésben), a véráldozat motívumának jelentőségére hívja föl a figyelmet. Annál is inkább, mert Kazinczy tettei közül ez hagyományozódott olyképpen, hogy jelképesé lett, mintegy a magyar írói sors szinonimájává (föltehetőleg Márai Sándor elbeszélésében is értelmezhető ilyképpen). Ez azonban az írást a szakralitás irányába mozdítja el, s mint az elbeszélésben megszólaltatott Kazinczy több ízben is kivallja: a teremtés aktusa felé. Hogy ti. nyelvteremtésről van szó, olyan nyelv kiformalásáról, amelynek segítségével megtelhet a táj „eleven magyar beszéddel”, „melyen minden időben, könnyen és erősen, tisztán és érzéken ki tudják majd fejezni e táj és az idevaló élet tartalmát.” Fogalmazhatnók úgy is: a novella Kazinczyja felértékeli az írást és a hatalmi beszéd ellen szegülő írás/olvasás-értés magatartását. De talán helyesebb lenne azt leírni, miszerint *A feladat* című elbeszélés olyan írószemélyiségről szól, aki rádöbben arra, hogy a Hatalom a biográfiai időbe, az esendőségbe zárta be, és onnan csak írás, a szuverén személyiség teremtő aktusa révén léphet ki. Jóllehet, a hétesztendő fogság a kivetettség idejét jelenti számára, az igazi szabadulás a feladatra a ráismerés, a nyelvi (mű)alkotásba átlépés igyekezete. A világ útjai azonban börtöntől börtönig, hontalanságtól otthontalanságig vezetnek, az egyetlen (igazi) haza: az anyanyelv. S bár térben Munkács-tól Regmecig ível a novellahős útja, időben is néhány napot vesz igénybe ez az út, való-

jában az emlékezés, majd a gondolatban való visszatérés szinte a rádöbbenés pillanatává koncentrálja a történéseket. Ami *valójában* megtörténik: a hatalmi diskurzus világában történik. Ami *lényeges* történik: az író belső monológjában, a vérrel írás gesztusában, a nyelvteremtés tervezgetésében alakul. Kazinczy, az író kénytelen tudomásul venni a valóságot. Ebben a valóságban élő ellenfelek háborodottként kezelik a valóság ellen szegülőt. Aki az irodalom, a nyelv, a teremtés, az áldozat és áldozás értelmessége valóságának tudatában mond nemet a hét esztendőre, a biográfiai időre, a beszéd- és írás-nélküliségre.

Végig Kazinczy Ferencről, pontosabban szólva Márai elbeszélésének Kazinczy-figurájáról szóltam. De talán nem túlságosan nagy merészség azt állítani, hogy jó néhány ponton azt a Márait is látjuk, aki a foszló-bomló, „civilizált” Európával szemben a szóban, a szótárban rögződött kultúrát, a hatalmi diskurzust tagadó irodalmat érezte fegyverének. Akárcsak *A kassai polgárok* János mestere a vésőt.